

УДК 378:373.3]:005.336.2

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-СУБ'ЄКТНОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Пріма Дмитро, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання шкільних предметів, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти.

ORCID: 0000-0002-2102-9932

E-mail: primad35@ukr.net

У статті розкрито аспекти формування професійно-суб'єктної позиції майбутнього вчителя початкової школи як актуальної наукової проблеми. Обґрунтовано значущість формування професійно-суб'єктної позиції майбутнього вчителя початкової школи як першорядної мети, умови і результату його якісної фахової підготовки. Використано такі методи дослідження: теоретичні (аналіз філософської, педагогічної, психологічної літератури); інтерпретаційно-аналітичний метод, узагальнення.

***Ключові слова:** майбутній учитель, початкова школа, суб'єктність, професійно-суб'єктна позиція, ставлення, формування.*

FORMATION OF THE PROFESSIONAL AND SUBJECT POSITIONS OF THE FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER AS A SCIENTIFIC PROBLEM

Prima Dmytro, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of School Subjects Teaching Methodology, Volyn Institute of Postgraduate Pedagogical Education.

ORCID: 0000-0002-2102-9932

E-mail: primad35@ukr.net

The purpose of the article is to reveal the aspects of the formation of the vocational and subjective position of the future teacher of primary school as an actual scientific problem.

The significance of the formation of the vocational and subjective position of the future teacher of primary school as the primary goal, the conditions and the result of his qualitative professional training is substantiated.

The article uses research methods, such as: theoretical (analysis of philosophical, pedagogical, psychological literature); interpretive (analytical method, generalization).

The interpretation of key concepts "subject", "subjectivity", "position", "professional position" is specified. Mechanisms (driving forces) of the formation of the subject's future teacher of elementary school are described, which is characterized as a system-forming property, which gives the professional position of relative integrity and internal coherence.

The stages of formation of a professional-subjective position of the future teacher of elementary school as a complex, long-term, holistic process are determined. The professional-subject position of the future teacher of elementary school is studied as an integrative system of conscious perceptions of the person to himself, of professional activity and other subjects of the educational process, based on a

combination of competencies (knowledge, skills, practical experience), which is manifested in professional behavior.

The necessity of definition of pedagogical conditions and disclosure of educational process opportunities in institutions of higher education regarding the formation of a professional position of future teachers of primary school as a perspective direction for further research is outlined.

Keywords: *future teacher, primary school, subjectivity, professional-subject position, attitude, formation.*

Образ педагога ХХІ століття розглядається як професійно-компетентна, професійно-мобільна особистість, із ціннісним ставленням до набутої професії, зі сформованою професійною позицією. Вочевидь, перед педагогічними закладами вищої освіти сьогодні ставиться завдання формування і розвитку таких особистісних якостей студента, які б дозволили йому стати суб'єктом власної життєвої стратегії, суб'єктом власної освіти і виховання, мати власну професійну позицію. Це актуалізує проблему формування професійно-суб'єктної позиції майбутнього вчителя початкової школи як першорядної мети, умови і результату його якісної фахової підготовки.

Проблемне поле окресленої теми ґрунтується на наукових дослідженнях, присвячених вивченню як окремих аспектів професійної позиції, що розглядається як інтегральна характеристика розвитку особистості (К. Абульханова-Славська, Б. Братусь та ін.); показник активності й прояв освіченості особистості вчителя (І. Ісаєв, В. Сластьонін, О. Гуторова та ін.); система ставлень до професії (А. Маркова, М. Боритко, С. Вершловський, О. Руденко й ін.), так і формування суб'єктної позиції, що визначається вченими як зорієнтованість особистості в різних сферах життєдіяльності (М. Боритко, О. Мацкайлова та ін.), як здатність суб'єкта освоювати й творчо перетворювати дійсність (В. Сластьонін, Є. Шиянов, Ю. Черкасова), як рівень готовності до самозмін (О. Цимбал), як система ставлень особистості (О. Акулініна, Р. Серьожникова), як інтегративна характеристика особистості (О. Богданова, В. Петьков, Н. Щукіна).

Як бачимо, у сучасних дослідженнях накопичено певний науково-теоретичний та практичний досвід щодо становлення суб'єктної і професійної позиції особистості. Проте проблема формування професійно-суб'єктної позиції майбутнього вчителя початкової школи, на наш погляд, досліджена недостатньо.

Мета статті полягає в розкритті аспектів формування професійно-суб'єктної позиції майбутнього вчителя початкової школи як актуальної наукової проблеми.

Передусім, відзначимо, що значущість формування професійно-суб'єктної позиції майбутнього вчителя початкової школи зумовлена сучасною освітньою ситуацією, що висуває особливі вимоги до системи компетентностей, професійної поведінки та особистісного саморозвитку студентів, котрі, своєю чергою, припускають таку організацію педагогічної взаємодії, в яку вони були б включені суб'єктно, тобто виявляли професійно-суб'єктну позицію. Відтак, у контексті заявленої проблеми уважаємо за необхідне внести деякі уточнення щодо трактування ключових понять «суб'єкт», «суб'єктність», «позиція», «професійна позиція», що, на нашу думку, поглиблює розуміння досліджуваного феномена і, водночас, підтверджує його наукову вагомість. Так, поняття «суб'єкт» у Новому тлумачному словнику української мови (2008 р.) трактується як: 1. *філос.* Істота, здатна до пізнання навколишнього світу,

об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності; 2. *книж.* Особа, група осіб, організація і т. ін., яким належить активна роль у певному процесі, акті [1, с. 469].

Суб'єкт (в перекладі з лат. – підмет) – носій прав і обов'язків; людина, що пізнає зовнішній світ (об'єкт) і впливає на нього у своїй практичній діяльності [2, с. 16]. Вочевидь, суб'єкт – це особистість, здатна не лише пізнавати (присвоювати) світ ідей, предметів, але й створювати, змінювати їх. Суб'єкт як носій свідомості і самосвідомості характеризується здатністю до адаптації, самовизначення, саморозвитку і самореалізації, що є суттєвим у контексті досліджуваної проблеми.

Зауважимо, суб'єктність як педагогічний феномен є цілісною аксіологічною характеристикою особистості, що розкривається у продуктивності діяльності, в ціннісно-смысловій самоорганізації поведінки (Т. Ольхова) [3].

У руслі окресленої проблеми видається за необхідне зупинитися на механізмі становлення суб'єктності майбутнього вчителя початкової школи. При цьому ми, поділяючи думки С. Рубінштейна і представників гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс), уважаємо, що людина детермінована і вільна одночасно.

Ми виходимо з того, що сутність понять «суб'єкт», «суб'єктність» впливає з провідних положень теорії діяльності і принципів єдності зовнішніх і внутрішніх процесів, що лежать в їх основі (Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн), а також вітчизняних і зарубіжних теорій розвитку особистості (В. Давидов, І. Зимня, В. Зінченко, З. Фрейд, Е. Фром, К. Юнг та ін.), де враховуються *рушійні сили становлення суб'єктності*: біосоціальна й етико-культурна зумовленість розвитку людини, страхи і біологічні потяги, подолання комплексу неповноцінності, внутрішні конфлікти особистості, прагнення до самоактуалізації, енергії психічного поля групи, емоції інтересу й досягнень, безмежність природного потенціалу людини [4, с. 20].

Крізь призму вищезазначеного суб'єктність студента – майбутнього вчителя – цілком правомірно розглядати як загальну здатність особистості до розвиваючої діяльності, критично-перетворювального ставлення до навколишнього світу і власної діяльності. Відтак, цілком правомірно стверджувати, що успішність професійної та особистісної реалізації майбутнього вчителя, визначеність його професійної позиції залежать від того, наскільки соціально цінно і особистісно значуще він реалізує себе, на які сфери життєдіяльності спрямовані його інтереси, в яких формах і наскільки його поведінка у навколишньому світі є усвідомленою.

Щодо поняття «позиція» (від латин. position – положення, розташування), то, насамперед, відзначимо різноаспектність його трактування. Так, у довідковій і філософській літературі воно трактується як точка зору особистості, ставлення до певної справи; певна оцінка факту, явища; дія, поведінка, зумовлена цим ставленням, оцінкою [5]. За психологічним словником «позиція» розглядається як «стійка система ставлень людини до певних сторін дійсності, що виявляється у відповідній поведінці і вчинках. Позиція – утворення, що розвивається; її зрілість характеризується несуперечністю і відносною стабільністю» [6, с. 414]. На думку психологів (К. Абульханова-Славська, Б. Анан'єв та ін.) позиція особистості є складною системою ставлень, настанов, цілей, мотивів і цінностей, якими вона керується у своїй діяльності [7; 8]. Вартісним нам також видається твердження, що позиція – це «осмислена і прийнята особистістю ідея, виведена на основі вивчення фактів і понять, де в єдності з

інтелектуальним компонентом знаходиться емоційний (ставлення) і мотиваційно-спонукальний» [9, с. 174].

Відзначимо, показником професійного розвитку, характеристикою, що визначає вибір суб'єктом свого професійного шляху, реалізації діяльності, спілкування, поведінки, у наукових дослідженнях (Г. Абрамов, Е. Зеср, В. Сластьонін та ін.) визнається професійно-педагогічна позиція. Причому саме суб'єктність особистості майбутнього вчителя є системоутворювальною властивістю, що надає професійній позиції відносної цілісності і внутрішньої узгодженості. Існує думка, що в основі цієї властивості лежить самоставлення людини до себе як суб'єкта, ставлення до інших як унікальних суб'єктів, до професійної діяльності як креативної та інноваційної, в якій відбувається її саморозвиток. Відтак, цілком очевидно, що за логікою дослідження позиція суб'єктності визначається через категорію «ставлення» і розуміється, насамперед, як стійка система ставлень до себе як до діяча та до інших як до суб'єктів їх життєдіяльності.

У руслі викладеного формування суб'єктності майбутнього вчителя є цілісним процесом розширення ставлення до світу, що динамічно розгортається у часі і освітньому просторі закладу вищої освіти, до себе та інших, що передбачає, як слушно відзначає І. Левицька, «перехід від центрованості на самому собі до ціннісно-конструктивного освоєння і перетворення себе і всього спектру життєдіяльності» [10, с. 122]. При цьому показниками сформованості його професійно-суб'єктної позиції виступають: активність, здатність до цілевизначення, свобода вибору і відповідальність за нього, усвідомлення власної унікальності, розуміння і прийняття іншого, саморозвиток.

За результатами досліджень А. Плигіна [11] розвиток суб'єктності студента в освітньому просторі закладу вищої освіти відбувається за таким рівневим алгоритмом: суб'єкт діяльності – суб'єкт свого розвитку – суб'єкт своєї духовності – суб'єкт свого життя (життєвого шляху).

Конструктивною у контексті дослідження нам видається думка А. Трещева [12], згідно з якою процес формування професійно-суб'єктної позиції є тривалим, складним і цілісним процесом, який складається з послідовних етапів: *адаптації, самовизначення, індивідуалізації*. Зокрема, на етапі *адаптації* відбувається пристосування студентів до нових умов їхньої діяльності та формування мотиваційно-ціннісного ставлення до власної особистості, свого саморозвитку, професійної діяльності й інших як рівноправних та унікальних партнерів.

На другому етапі – *самовизначення* – відбувається професійне самовизначення особистості, суть якого полягає в актах виявлення й утвердження своєї професійно-суб'єктної позиції в різноманітних проблемних ситуаціях. Результатом самовизначення є (у нашому дослідженні), з одного боку, «вихід» майбутнього вчителя на цілі, напрями і способи активності, адекватні його особливостям, а з іншого боку, – на формування духовної самоцінності, здатності через цілевизначення самотутньо і самостійно реалізувати своє покликання.

Третій етап – *етап індивідуалізації*, суть якого пов'язана з самотутністю індивіда, зі здатністю майбутнього вчителя бути самим собою, бути самостійним, суверенним, незалежним.

Наголошується на необхідності забезпечення наступності всіх етапів процесу формування професійно-суб'єктної позиції студентів. Узагальнюючи вище викладене, цілком правомірно стверджувати, що професійно-суб'єктна позиція – це позиція особистості у професійному середовищі, що відображає її ставлення до професійної діяльності, до якості її виконання, до своїх колег, інших суб'єктів освітнього процесу, до самого себе як фахівця. Відзначимо, суб'єктною є лише та позиція, що характеризує активність, усвідомленість, творчість, самостійність, ціннісно-сміслову, емоційне, вибіркоче ставлення до світу, людей, самого себе.

Отже, нами проаналізовано теоретичні аспекти формування професійно-суб'єктної позиції майбутнього вчителя початкової школи як актуальної наукової проблеми. *Професійно-суб'єктна позиція майбутнього вчителя початкової школи* розглядається як інтегративна система усвідомлених ставлень особистості до себе, професійної діяльності та інших суб'єктів освітнього процесу, базована на сукупності компетентностей (знань, умінь, практичного досвіду), що виявляється в професійній поведінці. Лише суб'єктність професійної позиції, за образним висловом Ш. Амонашвілі, забезпечує реалізацію предмета педагогіки загалом, коли «Людина – творець Людини». Професійно-суб'єктна позиція передбачає визнання і прийняття за собою та іншими активності, здатності до цілевизначення, свободи вибору і відповідальності за нього, розуміння і прийняття іншого, унікальності, самостійності, здатності до саморозвитку. Нам видається, що за такого підходу майбутній учитель початкової школи має розуміти й усвідомлювати свою причетність щодо отримання якісної освіти, бути зацікавленим у цьому процесі, прагнути до підвищення рівня своєї фахової підготовки. Перспективи подальших розвідок означеного напрямку вбачаємо у визначенні необхідних педагогічних умов і розкритті можливостей освітнього процесу у закладах вищої освіти щодо формування професійної позиції майбутніх учителів початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Новий тлумачний словник української мови / [уклад. В. Яременко, О. Сліпущко]. 2-ге вид., виправлене. Київ: Аконіт, 2008. Т. 3. 862 с.
2. Асмолов А. Г. Психология личности. Москва: Изд-во МГУ, 1990. 367 с.
3. Ольховая Т. А. Становление субъектности студента университета: дис. ... д-ра пед. наук. Оренбург, 2007. 430 с.
4. Холодова Г. Б. Воспитание субъектной профессиональной позиции будущих педагогов физической культуры: дис. ... канд. пед. наук. Оренбург, 2011. 193 с.
5. Ильенков Э. В. Проблема идеального. Москва: Наука, 1979. 155 с.
6. Словарь практического психолога / сост. С. Ю. Головин. Минск: Харвест, 1998. 800 с.
7. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. Москва: Наука, 1991. 304 с.
8. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. *Вопросы психологии*. 1987. № 3. С. 2–8.
9. Гончаренко С. У. Багаторівнева підготовка в педагогічному університеті. *Педагогіка і психологія*. 2004. № 1. С. 47–55.
10. Левицкая И. А. Становление профессионально-субъектной позиции будущего специалиста. *Альманах современной науки и образования*. № 10(65). 2012. С. 121–123.
11. Плигин А. А. Познавательные стратегии школьников. Москва: Профит Стайл, 2007. 528 с.
12. Трещев А. М. Становление профессионально-субъектной позиции будущего учителя: дис. ... д-ра пед. наук. Калуга, 2001. 541 с.

REFERENCES

1. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrains'koi movy (2008). (Vol. 3). Kyiv: Akonit [in Ukrainian].
2. Asmolov, A. G. (1990). Psihologiya lichnosti. Moskva: Izd-vo MGU [in Russian].
3. Olhovaya, T. A. (2007). Stanovlenie sub'ektnosti studenta universiteta. *Doctor's thesis*. Orenburg [in Russian].
4. Holodova, G. B. (2011). Vospitanie sub'ektnoy professionalnoy pozitsii buduschih pedagogov fizicheskoy kultury. *Candidate's thesis*. Orenburg [in Russian].
5. Ilenkov, E. V. (1979). Problema idealnogo. Moskva: Nauka [in Russian].
6. Slovar prakticheskogo psihologa (1998). Minsk: Harvest [in Russian].
7. Abulhanova-Slavskaya, K. A. (1991). Strategiya zhizni. Moskva: Nauka [in Russian].
8. Anan'ev, B. G. (1987). O problemah sovremennogo chelovekoznaniiya. *Vopr. psihologii*, 3, 2–8 [in Russian].
9. Goncharenko, S. U. (2004). Bagatorivneva pidgotovka v pedagogichnomu universyteti. *Pedagogika i psy'xologiya*, 1, 47–55 [in Ukrainian].
10. Levitskaya, I. A. (2012). Stanovlenie professionalno-sub'ektnoy pozitsii buduschego spetsialista. *Almanah sovremennoy nauki i obrazovaniya*, 10(65), 121–123 [in Russian].
11. Pligin, A. A. (2007). Poznavatelnyie strategii shkolnikov. Moskva: Profit Stayl [in Russian].
12. Treschev, A. M. (2001). Stanovlenie professionalno-sub'ektnoy pozitsii buduschego uchitelya. *Doctor's thesis*. Kaluga [in Russian].